

RIMVYDAS PETRAUSKAS (*Wilno*)

EUROPA PÓŹNEGO ŚREDNIOWIECZA A ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA I KULTURY WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO*

Słowa kluczowe: Litwa – historia, społeczeństwo późnośredniowiecznej Litwy, kultura późnośredniowiecznej Litwy, litewskie średniowiecze, metodologia badań historycznych, Europa uniwersalna

W prezentowanym artykule historia Wielkiego Księstwa Litewskiego została potraktowana jako część dziejów późnośredniowiecznej Europy¹, przy zachowaniu świadomości problematyczności takiego podejścia do zagadnienia ze względów chronologicznych („początek i koniec” konkretnej epoki), wyznaniowych (dualizm pogańskiej/katolickiej i prawosławnej Litwy) i społeczno-politycznych (różnice rytmu rozwoju społeczeństwa i form państwowo-ustrojowych w poszczególnych regionach Europy). Jednak spojrzenie na Wielkie Księstwo Litewskie w kontekście późnośredniowiecznej Europy ujawnia istotne cechy rozwoju tego państwa. Litewskie królestwo w czasach Mendoga i późniejsze Wielkie Księstwo kształtowało się w ścisłym kontakcie z sąsiednimi krajami chrześcijańskimi². Centrum państwa oraz większość elity politycznej pozostawały przez dłuższy czas w pogaństwie, co zdecydowało o niektórych specyficznych tendencjach rozwoju (brak kultury pisanej, rozwiniętych struktur państwowych itp.), nie przerwało to jednak już istniejących więzi politycznych i kulturowych. W ciągu całego okresu

---

* Artykuł jest nieco zmienioną i zaopatrzoną w przypisy wersją wykładu, który został wygłoszony podczas otwartego posiedzenia Towarzystwa Naukowego w Toruniu 22 IV 2013 r. Oczywiście w ramach krótkiego tekstu nie sposób wyczerpująco omówić wszystkich aspektów tego złożonego i wieloaspektowego problemu. Chodzi raczej o to, by zwrócić uwagę na niektóre kwestie z punktu widzenia historii porównawczej i podzielić się refleksjami natury metodologicznej. Także przytoczona w przypisach literatura, uwzględniająca zarys problematyki, nawet w przybliżeniu nie oddaje pełnego stanu badań.

¹ *States and Rulers in Later Medieval Europe*, ed. B. Guenée, J. Vale. Oxford 1988; D. Nicholas, *The Transformation of Europe, 1300–1600*, London 1999; *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, hrsg. v. R. C. Schwinges, Ch. Hesse, P. Moraw, München 2006; *Ziemia polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. S. Gawlas, Warszawa 2006. Por. B. Schneidmüller, *Konsens – Territorialisierung – Eigennutz. Vom Umgang mit spätmittelalterlicher Geschichte*, Frühmittelalterliche Studien, Bd. 39: 2005, s. 225–246.

² H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1–2. Wilno, 1931–1932; *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*, sud. R. Petrauskas, Vilnius 2008.

„pogańskiej” czy „przedchrześcijańskiej” Litwy (to jest od końca XIII do końca XIV w.)³ obserwujemy z jednej strony ciągły, chociaż oczywiście nierównomierny wpływ cywilizacyjny Europy chrześcijańskiej na strukturę polityczną i gospodarkę kraju oraz światopogląd bojarstwa i mieszczaństwa, a z drugiej – w krajach europejskich – rosnące zainteresowanie dalekim, a jednak już coraz bardziej osiągalnym krańcem europejskiej *oikumeny*. Dlatego historycznie zmieniający się stosunek między Wielkim Księstwem Litewskim a późnośredniowieczną chrześcijańską Europą stanowi bardzo ważny problem historyczny.

Ten stosunek stał się jeszcze bardziej dynamiczny od momentu katolickiego chrztu politycznego centrum tego państwa. Jest rzeczą oczywistą, że okres od końca XIV do początku XVI w. był przełomowy w dziejach Litwy. W tym czasie ostatecznie ukształtował się społeczno-ustrojowy kształt Wielkiego Księstwa Litewskiego i uwydatniły się główne kierunki kontaktów politycznych i kulturalnych. Została wówczas zapoczątkowana też długotrwała więź Litwy z Polską. Polacy nie tyle „przynieśli” na Litwę kulturę, jak to niekiedy formułowano w dawniejszej literaturze, jakkolwiek kultura nie jest przedmiotem, który można przenosić z miejsca na miejsce, ale niewątpliwie Polska była najważniejszym pośrednikiem w kontaktach Litwy z krajami zachodnioeuropejskimi. Tak było w średniowieczu, tak pozostało i w czasach nowożytnych⁴. Droga ta została otwarta jeszcze przed unią, poprzez polsko-litewskie małżeństwa dynastyczne. Gdy więc w znanym liście z 1323 r. do niemieckich mieszczan i rycerstwa wielki książę litewski Giedymin proponował im udział w osadnictwie na terenie jego państwa, wskazywał drogę – przez ziemie swego zięcia księcia mazowieckiego Waława⁵. Wówczas to z plemiennej Litwy wyrosło wielonarodowe Wielkie Księstwo Litewskie⁶, które nie tylko pustoszyło terytoria sąsiadów, lecz także próbowało adaptować niektóre ważne zjawiska, w tym rozwinięty bardzo mocno na ziemiach Europy Środkowo-Wschodniej ruch kolonizacyjny⁷.

Pierwszorzędna rola Polski w dziejach Litwy była już wielokrotnie dyskutowana i nie budzi żadnych wątpliwości wśród badaczy. Problemy pojawiają się wtedy, gdy próbujemy uchwycić poszczególne elementy tego zjawiska i oddzielić je od

---

³ Najnowsza synteza dziejów Litwy „pogańskiej”: D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3: XIII a. – 1385 m.: *Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų*, Vilnius 2011.

⁴ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań 1998; J. Kiaupienė, A. Zakrzewski, *Unie polsko-litewskie – próba nowego spojrzenia*, [in:] *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, Warszawa 2008, s. 65–82; *Liubliano unija: idėja ir jos tęstinumas / Unia lubelska: idea i jej kontynuacja*, sud. L. Glemža, R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2011.

⁵ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans. Gedimino laiškai*, par. S. C. Rowell, Vilnius 2003, s. 62.

⁶ S. C. Rowell, *Lithuania ascending. A pagan empire within east-central Europe, 1295–1345*, Cambridge 1994.

⁷ A. Körmendy, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13.–14. Jahrhundert*, Poznań 1995; *Historiographical approaches to medieval colonization of East Central Europe. A comparative analysis against the background of other European inter-ethnic colonization processes in the Middle Ages*, ed. J. M. Piskorski, New York 2002.

wpływów innych krajów. W historiografii nadal panuje pogląd, że odróżnienie wpływów polskich, krzyżackich, czeskich, ruskich itd. może doprowadzić do lepszego zrozumienia procesów społeczno-kulturalnych. Jeżeli jednak spojrzymy na konkretne badania na ten temat (Jerzego Ochmańskiego o wpływach ruskich czy Witolda Kamienieckiego o krzyżackich⁸), to nie znajdziemy tam zbyt wielu pewnych i jednoznacznych ustaleń. Spośród tych prób swoim zasięgiem wyróżnia się koncepcja litewskiego badacza Edvardasa Gudavičiusa o czynniku polskim w historii Litwy w kontekście europeizacji Wielkiego Księstwa w późnym średniowieczu⁹. Jego teoria opóźnienia procesów społeczno-kulturalnych na Litwie pozwala lepiej zrozumieć kompleksowość odbywających się przemian. Mimo nowych osiągnięć naukowych potwierdzających teorię opóźnienia model „opóźnienia”, jak każda inna koncepcja historiograficzna, ma swoje wyraźne granice. Przede wszystkim jest on mało przydatny dla bardziej zróżnicowanego i dynamicznego omówienia wewnętrznego rozwoju kultury. Tym bardziej wydaje się niewystarczający w odniesieniu do tak rozległego i wielce zróżnicowanego kraju, jakim było Wielkie Księstwo Litewskie.

Z powyższym związana jest moja pierwsza teza. Wydaje się, że dla poznania konkretnych przejawów historii społeczeństwa i kultury musimy stosować nie tylko takie kategorie, jak „czynniki”, „wpływy”, „opóźnienia” czy „Gefälle” (jak to określała niemiecka historiografia¹⁰), lecz i takie, jak „wymiana idei” czy „transfer norm społeczno-kulturalnych”, „adaptacja wzorów” itp. Obieg kulturalny odbywał się w bardzo różny sposób – przez podróże książek i ludzi, kontakty osobiste, komunikację w strefie pogranicza¹¹. Oczywiście, miał on główne kierunki i tendencje, lecz zawsze był wielostronny i wielowymiarowy. Aspekt porównawczy¹², któ-

⁸ J. Ochmański, *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV wieku*, [in:] idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 75–82; W. Kamieniecki, *Rozwój własności na Litwie w dobie przed I Statutem (studia historyczno-gospodarcze)* (Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, t. 57), Kraków 1914. Krytycznie: A. Dubonis, *Kaimyninių kraštų įtakos Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu*, [in:] *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*, s. 74–96.

⁹ E. Gudavičius, *Geneza polskiego fenomenu kulturowego na Litwie*, [in:] *Pozostawione historii. Litwini o Polsce i Polakach*, red. K. Korzeniewska, V. Sirutavičius, Kraków 1999, s. 26–35; idem, *Lietuvos europėjimo kelias: istorinės studijos*, Vilnius 2002.

¹⁰ O różnych „rytmach” w dziejach średniowiecznej Europy zob. w: P. Moraw, *Über Entwicklungsunterschiede und Entwicklungsausgleich im deutschen und europäischen Mittelalter. Ein Versuch*, [in:] *Hochfinanz. Wirtschaftsräume. Innovationen. Festschrift für Wolfgang von Stromer*, Bd. 1, hrsg. v. U. Bestmann, F. Irisigler, J. Schneider, Trier 1987, s. 583–622. Por. z perspektywy polskiego mediewisty: M. Dygo, *West-Ost-Gefälle? Krise und Blüte in Europa im 14. Jahrhundert*, [in:] *Die „Blüte” der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert*, hrsg. v. M. Löwener, Wiesbaden 2004, s. 285–302.

¹¹ *Grenzen und Grenzregionen / Frontières et régions frontalières / Borders and Border Regions*, hrsg. v. W. Haubrichs, R. Schneider, Saarbrücken 1993; *Quaestiones Medii Aevi Novae*, vol. 11 (*Frontiers and Borderlands*): 2011, s. 5–270. Por. jako przykład rolę Podlasia w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego: J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2001.

¹² M. Bloch, *Toward a Comparative History of European Societies*, [in:] *Enterprise and Secular Change. Readings in Economic History*, ed. F. C. Land, J. C. Riemersma, Homewood, IL 1953, s. 494–

rego wciąż brakuje w naszej historiografii, umożliwi zestawienie procesów zachodzących jednocześnie w Europie, a szczególnie w Europie Środkowo-Wschodniej. W ten sposób zarysujemy kontury i treść tego kompleksu kulturowego, z którego czerpały i do którego coś wносиły wszystkie kraje europejskie w średniowieczu i czasach nowożytnych. W tym sensie interesujące wydaje się m.in. porównanie średniowiecznej Litwy z innymi peryferyjnymi i wielokulturowymi krajami europejskimi – na przykład z Węgrami, Hiszpanią czy Portugalią. To, że niektóre podobieństwa tych krajów były brane pod uwagę już w tamtych czasach, świadczy list wielkiego księcia Witolda do infanta kastylijskiego Fernanda, pisany w 1412 r. w Kownie: litewski władca wspomina w nim o wspólnocie ludzi mieszkających „na dalekich terenach” w walce z wrogami wiary¹³.

Wielkie Księstwo Litewskie przeżywało okres transformacji w ramach uniwersalnej kultury Europy chrześcijańskiej. W późnym średniowieczu zaszły przemiany, które w sposób istotny zmieniły kształt tej cywilizacji: nastąpiło umocnienie władzy publicznej i terytorialnej¹⁴, ostateczna konsolidacja stanowa¹⁵, rozwój struktur samorządu w miastach i na wsi¹⁶, przemiany duchowe, wzrost znaczenia piśmiennictwa we wszystkich sferach życia państwa¹⁷. Kontakty między regiona-

---

–521; R. Wolfgang, *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 1999; *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs*, hrsg. v. M. Borgolte, Berlin 2001.

¹³ S. C. Rowell, *Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose*, Lietuvos istorijos metraštis, 2003, 1, Vilnius 2004, s. 171–172. Por. W. Paravicini, *Fürschriften und Testimonia. Der Dokumentationskreislauf der spätmittelalterlichen Adelsreise am Beispiel des kastilischen Ritters Alfonso Mudarra 1411–1412*, [in:] *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*, Bd. 2, hrsg. v. J. Helmuth, H. Müller, München 1994, s. 903–936.

¹⁴ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996.

¹⁵ W. A. Blockmans, *Typology of Representative Institutions in Late Medieval Europe*, *Journal of Medieval History*, vol. 4: 1978, s. 189–215; *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property and Privilege*, ed. J. M. Bak, Budapest 1994; W. Hechberger, *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*, München 2004. O rozwoju stanów i zgromadzeń stanowych na tle porównawczym zob. w: S. Russocki, *Monarchie stanowe środkowo-wschodniej Europy XV–XVI wieku*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 84: 1977, nr 1, s. 93–100; R. Czaja, *Die Entwicklung der ständischen Versammlungen in Livland, Preußen und Polen im Spätmittelalter*, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Jg. 58: 2009, H. 3, s. 311–328; J. Dücker, *Reichsversammlungen im Spätmittelalter. Politische Willensbildung in Polen, Ungarn und Deutschland*, Ostfildern 2011.

¹⁶ H. Lück, *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteldeutscher Rechtsquellen*, Hamburg 1998; *Europejskie miasta prawa magdeburckiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. Sesja komparatystyczna, Kraków, 13–15 października 2006 / European Cities of Magdeburg Law. Tradition, Heritage, Identity. A comparative conference, Kraków, October 13–15, 2006*, red. A. Biedrzycka, A. Kutylak-Hapanowicz, Kraków 2007. Por. dla Litwy: J. Karpavičienė, *Das sächsisch-magdeburgische Recht in Litauen: Forschungsstand, Forschungsfelder und Perspektiven*, [in:] *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht*, hrsg. v. E. Eichler, H. Lück, Berlin 2008, s. 75–101.

¹⁷ U. Nonn, *Mönche, Schreiber und Gelehrte. Bildung und Wissenschaft im Mittelalter*, Darmstadt 2012; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków 2004.

mi europejskimi stały się bardziej intensywne: międzynarodowe trasy rycerstwa i mieszczaństwa umacniały wzajemne kontakty i tworzyły poczucie przynależności do jednolitego stanu szlacheckiego czy mieszczańskiego¹⁸. Wszystko to przejawiało się w internacjonalizacji składu dworów władców i rad miejskich, a także więzi matrymonialnych i rozpowszechnieniu teorii o pochodzeniu rodów i narodów. Ta nowa późnośredniowieczna wspólnota kulturalna jest widoczna między innymi w odrodzeniu kultury łacińskiej w szerszym zasięgu społecznym¹⁹ oraz w rozpowszechnieniu jednolitych mód i zwyczajów. To, co wcześniej łączyły tylko wąski krąg elit kulturowych oraz częściowo politycznych różnych krajów Europy (język łaciński jako język Kościoła, kultury i administracji, mariaże dynastyczne²⁰), stało się teraz zjawiskiem o bardziej szerokim zasięgu. Podróżowanie i pielgrzymowanie stało się łatwiejsze dzięki systemowi dokumentów gwarancyjnych i polecających²¹, a wymianie idei towarzyszyło tanienie książek i rosnąca liczba środowisk literackich. Chociaż szlachta w dalszym ciągu pojmowała wykształcenie jako przyswajanie obyczaju rycerskiego i dworskiego, jednak już od końca XIV w. elementem stylu życia młodzieży szlacheckiej stały się podróże zagraniczne, które z biegiem czasu przerodziły się w *Grand Tour*²², podczas której odwiedzano nie tylko dwory królewskie i książęce, ale i uniwersytety. Czy miało to wpływ na kształtowanie się nowej świadomości wspólnoty europejskiej, pozostaje kwestią otwartą²³. Tak czy inaczej, mobilność (ludzi, idei, rzeczy) i wykształcenie, pomimo wojen i późniejszego zróżnicowania wyznaniowego, ujednolicały tendencje rozwoju kulturalnego oraz struktury społeczne krajów europejskich. Wielkie Księstwo Litewskie, mimo że wyróżniało się specyficznymi cechami, było częścią tego świata i uczestniczyło w coraz intensywniejszej komunikacji międzynarodowej.

Przykładem takiej integracji kulturalnej mogą być teorie o pochodzeniu narodów i poszczególnych dynastii²⁴. Legendy etnogenetyczne były znane w Europie

---

¹⁸ W. Paravicini, *Noblesse. Studien zum adeligen Leben im spätmittelalterlichen Europa. Gesamtelte Aufsätze*, Ostfildern 2012.

¹⁹ *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa 2004.

²⁰ K.-H. Spieß, *Europa heiratet. Kommunikation und Kulturtransfer im Kontext europäischer Königsheiraten des Spätmittelalters*, [in:] *Europa im späten Mittelalter. Politik-Gesellschaft-Kultur*, s. 435-464.

²¹ V. Groebner, *Der Schein der Person. Steckbrief, Ausweis und Kontrolle im Mittelalter*, München 2004.

²² *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, hrsg. v. R. Babel, W. Paravicini, Ostfildern 2005.

²³ P. Burke, *Did Europe Exist Before 1700?*, History of European Ideas, vol. 1: 1980, issue 1, s. 21-29; R. Hiestand, „Europa” im Mittelalter – vom geographischen Begriff zur politischen Idee, [in:] *Europa – Begriff und Idee. Historische Streiflichter*, hrsg. v. H. Hecker, Bonn 1991, s. 33-48; K. Oschema, *Der Europa-Begriff im Hoch- und Spätmittelalter*, Jahrbuch für europäische Geschichte, Bd. 2: 2001, s. 191-235.

²⁴ A. Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, Bd. 1-4, Stuttgart 1957-1963; K. Pomian, *Przeszłość jako przedmiot wiary*, Warszawa 1968; G. Melville, *Troja. Die integrative Wiege europäischer Mächte im ausgehenden Mittelalter*, [in:] *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit*, hrsg. v. F. Seibt, W. Eberhard, Stuttgart 1987, s. 415-532.

od wczesnego średniowiecza, jednak dopiero w późnym średniowieczu zostały one włączone do świadomości różnych grup społeczeństwa, a nie tylko nielicznych intelektualistów. Teoria o rzymskim pochodzeniu Litwinów od dawna budzi wielkie zainteresowanie historyków²⁵. Historiograficzna interpretacja tej teorii kładła chyba zbyt duży nacisk na polityczny (rzekomo „antypolski” czy „antymoskiewski”) aspekt i próżno szukała konkretnych źródeł, wpływów i twórców litewskiej narracji. Tymczasem został pominięty ideowy kontekst tego zjawiska, ten schemat ówczesnego „odśrodkowego” myślenia historycznego, który śmiało wyprowadzał różne *nationes* z kilku rozpowszechnionych archetypów literackich (trojański, rzymski, sarmacki). Na Litwie spotykamy ten sam model opowiadania, który był rozpowszechniony w różnych krajach późnośredniowiecznej Europy (w Niemczech, Czechach itd.); nawet rody rzymskich senatorów, z których wywodzono miejscowe możnowładztwo (Gasztołdowie, Moniwidowie i inni), są te same (Collona, Orsini) co i w innych krajach europejskich²⁶. Ta teoria doprowadziła nawet do nawiązania kontaktów między litewskim rodem Paców a florenckim Pazzi, tak więc imaginacja historyczna zaczęła oddziaływać na konkretną rzeczywistość²⁷. Z drugiej strony, ten ogólny schemat etnogenetyczny został przejęty na Litwie w momencie (początek XVI w.), gdy wszystkie wybitniejsze rody magnackie u szczytu swej potęgi dążyły do stworzenia przestrzeni politycznej i ideowej dla własnej władzy. Później teoria o rzymskim pochodzeniu Litwinów została rozwinięta i przetworzona. Najwybitniejszy historyk Wielkiego Księstwa Litewskiego, Maciej Strykowski²⁸, Mazowszanin z pochodzenia, dostosował ją do nowych potrzeb społecznych (wciągnięcie szerszych kręgów bojarstwa do tej początkowo bardzo arystokratycznie pojmowanej teorii), politycznych (uzgodnienie z teorią sarmacką) i konfesyjnych (integracja prawosławnego bojarstwa). Widzimy więc, w jaki sposób ta ogólnoeuropejska tradycja została na Litwie przyjęta, zaadaptowana, przemyślana, a następnie twórczo rozwinięta; a dzięki swej uni-

²⁵ Tu tylko wybór z bogatej literatury przedmiotu: J. Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią Lubelską*, Warszawa 1912; J. Suchocki, *Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe*, *Zapiski Historyczne*, t. 52: 1987, z. 1, s. 27–67; S. C. Rowell, *Amžinos pretenzijos arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?*, [in:] *Seminarai*, Vilnius 1998, s. 7–30; A. Vasiliauskas, *Antyk i sarmatyzm*, [in:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Kraków 2006, s. 1–21; K. Gudmantas, *Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai”*, [in:] *Istorijos rašymo horizontai* (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18), Vilnius 2005, s. 113–139; J. Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz. 1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań 2013.

²⁶ Por. R. Petrauskas, „Palemon und die vier Sippen: die römische Abstammungstheorie der Litauer” (w druku).

²⁷ A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi? Nauja Palemono legendos versija Lietuvos raštijoje*, [in:] *Istorijos rašymo horizontai*, s. 140–168.

²⁸ Z. Wojtkowiak, *Maciej Strykowski, dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności*, Poznań 1990.

wersalności stała się ona jednym z ważniejszych zjawisk kulturalnych w Wielkim Księstwie aż do XIX stulecia.

Czasy późnośredniowieczne to nie tylko okres stabilizacji politycznej i przemian społeczno-kulturalnych. Wiek XIV był, jak wiadomo, również wiekiem kryzysu²⁹. I to nie tylko kryzysu demograficznego i ekonomicznego, który niebawem został częściowo przezwyciężony. Pojawiły się nowe wyzwania, jak na przykład to, że w XIV w. wygasł cały szereg starych dynastii panujących (Hohenstaufowie w Świętym Cesarstwie Rzymskim, Kapetyngowie we Francji, Przemysłidzi w Czechach, Arpadowie na Węgrzech, Piastowie w Polsce), a to nieuchronnie uwarunkowało przegrupowanie sił politycznych³⁰. Zmiany w pojmowaniu „rodu panującego” i tendencje przyłączania poszczególnych terytoriów drogą matrymonialną spowodowały „dynastyzację” Europy³¹ i bardzo dynamiczne przemiany na politycznej mapie kontynentu. Dlatego w czasach politycznego zróżnicowania (czyli powstania państw terytorialnych) często pojawiały się i znikwały unie dynastyczne: unia węgiersko-polska, potem polsko-litewska, unia kalmarska w Skandynawii³² itd. Rywalizacja dwóch potęg uniwersalnych (papiestwa i Cesarstwa Rzymskiego) w nowych okolicznościach politycznych doprowadziła do kryzysu obu władz. „Niewola awiniońska” utrudniała papieżom prowadzenie polityki na szerszą skalę, do tego doszła schizma papieska i nowe ruchy reformacyjne. W odniesieniu do historii Litwy trzeba np. brać pod uwagę to, że wielki książę Giedymin (w odróżnieniu do króla Mendoga, który nawiązał kontakt z papieżem Innocentym IV, będącym wówczas u szczytu swojej potęgi) w sprawie chrztu kontaktował się z papieżem awiniońskim, a królowi Jagielle z okazji jego chrztu gratulował tylko jeden z dwóch ówczesnych papieży³³. Obowiązująca w Cesarstwie Rzymskim zasada elekcyjności władców zachęcała ich przede wszystkim do zajmowania się sprawami i interesami swoich dynastii, co z kolei odbijało się na ich uniwersalnym autorytecie międzynarodowym. Francuscy prawnicy ze szkoły orleańskiej sformułowali tezę o terytorialnej władzy królów i książąt: *rex est imperator in regno suo*. Echa tej tezy słyszymy i w dokumencie koronacyjnym Witolda z 1430 r. – że powinien on zostać królem swobodnym, niezależnym od Świętego Cesarstwa i od żąd-

---

²⁹ Europa 1400. *Die Krise des Spätmittelalters*, hrsg. v. F. Seibt, W. Eberhard, Stuttgart 1984; W. Rösener, *Die Krise des Spätmittelalters in neuer Perspektive*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 99: 2012, s. 189–208.

³⁰ S. Gawlas, *Monarchien und Stände in den Ländern Mitteleuropas an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, [in:] *Ostmitteleuropa im 14.–17. Jahrhundert – eine Region oder Region der Regionen*, hrsg. v. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala, Warszawa 2003, s. 21–40

³¹ B. Schneidmüller, *Grenzerfahrung und monarchische Ordnung. Europa 1200–1500*, München 2011, s. 149.

³² V. Etting, *Queen Margrete I (1353–1412) and the founding of the Nordic Union*, Leiden 2004.

³³ J. Tęgowski, *Świadectwo postępów w chrystianizacji Litwy. Misja legatów papieża Bonifacego IX na Litwę w 1390 roku*, [in:] *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana siostrze profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak, Kraków 2006, s. 431–438.

nej innej władzy³⁴. Takim sposobem kształtowała się nowa idea władzy monarszej, której podstawę tworzyła koncepcja o wyłącznych prawach monarchy (regaliach) i która była wyrażana przez symbolikę i ceremoniał władzy suwerena (na Litwie ten rozwój systemu oznak władzy możemy prześledzić, analizując pieczęcie Witolda oraz Aleksandra Jagiellończyka³⁵). Przestrzenią tej władzy był instytucjonalny dwór monarchy, w którym obok możnych urzędników decydującą rolę odgrywali wykształceni sekretarze i doradcy³⁶.

Reformy ustrojowe w późnym średniowieczu wyrażały się przede wszystkim w strukturalnym „zagęszczeniu”³⁷: terytorializacji i instytucjonalizacji państwa. W tym okresie możemy obserwować dalszy instytucjonalny wzrost władzy publicznej: tworzenie bardziej nowoczesnej struktury administracyjnej, nowej polityki finansowej, przemiany w służbie wojskowej, systematyzacja i kodyfikacja prawa. Pod koniec średniowiecza zakończył się też proces kształtowania się monarchii terytorialnych od Francji i Hiszpanii po kraje Skandynawii i Europy Środkowo-Wschodniej.

Wielkie Księstwo Litewskie włączyło się do tego świata już u schyłku jego formowania się, jednak szybko stało się integralnym, chociaż i peryferyjnym jego członkiem. Próbując zrozumieć państwo litewskie w kontekście rozwoju późnośredniowiecznej Europy, powinniśmy zwrócić uwagę na to, od kiedy w Wielkim Księstwie zaczynają występować podstawowe zjawiska tej epoki i jaki mają zasięg: kształtowanie się ideologii władzy monarszej, „zagospodarowanie” terytorium kraju, nowe osadnictwo, koncepcja rycerstwa chrześcijańskiego jako ideologia ludzi szlacheckich, organizacja stanowa, struktury samorządu w miastach i na wsi, napięcie kulturalne między nowym piśmiennictwem w językach narodowych a odrodzeniem języka łacińskiego. Jakimi drogami odbywała się ta recepcja i w jakich kierunkach? Jak głęboko przeobrażała ona życie litewskiego społeczeństwa? A jednocześnie – jaki kształt przybierały przejmowane zjawiska społeczne i kulturalne na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, jakie występowały różnice w rozwoju analogicznych struktur?

Już od początków państwowości litewskiej widoczny jest wpływ struktur społecznych i kulturalnych chrześcijańskiej Europy, przecież rozwój nowej organiza-

³⁴ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. 2, ed. A. Lewicki, Cracoviae 1891, s. 246: „reges liberi nec nobis nec sacro imperio nec cuicunque alteri subditi seu vasalli”. Por. R. Petrauskas, *Korona Witolda: niedoszła koronacja i jej późniejsza legenda historyczna*, [in:] *Tradycja – metody przekazywania i formy upamiętnienia w państwie polsko-litewskim, XV–pierwsza połowa XIX wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2011, s. 13–23.

³⁵ Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 91–99, 103–106.

³⁶ W. Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*, München 1999 (wyd. 2); *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter*, hrsg. v. P. Moraw, Sigmaringen 1995; *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, ed. R. G. Asch, A. M. Birke, Oxford 1991.

³⁷ P. Moraw, *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter*, Frankfurt am Main–Berlin 1989.

cji politycznej został zasadniczo przyspieszony dzięki „zbliżeniu” cywilizacji na wschodnim wybrzeżu Bałtyku na początku wieku XIII (pojawienie się zakonów rycerskich w Prusach i Inflantach). Idea jedynowładztwa ostatecznie umocniła się na Litwie za rządów Mendoga, kiedy za pośrednictwem zakonu inflanckiego na jego dwór dotarły bulle papieża Innocentego IV i korona królewska³⁸. I chociaż w ciągu późniejszych dziejów Litwy królestwo chrześcijańskie nie zostało odrodzone czy założone na nowo, forma władzy monarszej została zachowana i rozwinięta³⁹.

Pozycja Litwy pogańskiej wobec krajów zachodnio- i wschodniochrześcijańskich była złożona, o czym dobrze świadczy kolejny przykład. W tym okresie na Litwie pismo nie było stosowane w życiu wewnętrznym (poza niektórymi ziemiami ruskimi) i to wyraźnie różni ten kraj od innych. Nieco inaczej to wszystko wygląda, jeśli spojrzymy na to zagadnienie z perspektywy książąt litewskich. W stosunkach międzynarodowych władcy Litwy mieli możliwość używania aż czterech języków pisanych. Listy do papieża i innych adresatów zachodnioeuropejskich pisarzy Giedymina pisali po łacinie, w stosunkach z zakonem krzyżackim używany był także język niemiecki, układy z kniaziami moskiewskimi za czasów Olgierda były pisane zawsze po rusku, a do patriarchy Konstantynopola w imieniu Olgierda zwracano się po grecku⁴⁰. Zamiast bilingwizmu charakterystycznego dla krajów europejskich okresu późnego średniowiecza widzimy tu swoistą wielojęzyczność, która wyrosła z potrzeb komunikacyjnych i zdolności dostosowania się do cywilizacyjnej różnorodności okolicznych państw.

Inny przykład ówczesnych kontaktów chrześcijańskiej Europy i Litwy jest w pewnej mierze „negatywny”, jednak on również dobrze ilustruje rozpowszechnienie cywilizacji europejskiej na Litwie czasów przedchrześcijańskich. W wieku XIV wyprawy, czyli tzw. rejzy, do Prus / Litwy (*Preussenreisen, Litauerreisen*) stały się ważnym elementem zachodnioeuropejskiej kultury rycerskiej⁴¹. Odległy, peryferyjny kraj stał się nagle obiektem zainteresowania europejskiego rycerstwa – przez pewien czas prawie jedynym celem krucjat. Różne grupy ludzi szlacheckie urodzonych, od królów do drobnego rycerstwa, udawały się do Prus, by wziąć udział w wyprawach przeciw pogańskiej Litwie. Wyprawy te, jak pokazują prace Wernera Paraviciniego, przyczyniły się między innymi do stworzenia wspólnego etosu i świadomości europejskiego rycerstwa. Dla tego rycerstwa rejzy na Litwę stanowiły nie tyle realizację celów wojennych czy strategicznych, ile były okazją do wyeksponowania swojego szlactwa, swoistym turniejem rycerskim przeniesionym do obcego kraju. Z kolei władze Zakonu zbudowały wokół rejz cały system ekonomiczny, dostosowany do ich organizacji i czerpiący z nich zyski (obsługa

³⁸ E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius 1998.

³⁹ A. Dubonis, *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282)*, Vilnius 2009.

⁴⁰ *Chartularium Lithuaniae; Acta patriarchatus Constantinopolitani*, vol. 1, Vindobonae 1860, s. 580.

⁴¹ W. Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, Bd. 1–2, Sigmaringen 1989–1994.

przybyszów, wykorzystanie pracy niewolników, okup), co nieuchronnie przekształciło charakter i cele wojny w tej części wybrzeża Bałtyku.

Jednak w epoce rejs w nie mniejszym stopniu zmieniła się litewska elita władzy. Władcy i bojarzy litewscy nie tylko uczestniczyli w tej samej ekonomice krucjatowej, lecz również przejęli niektóre cechy i zwyczaje szlachty europejskiej, jak np. technikę oraz taktykę walki rycerskiej, postępowanie wobec jeńców, oznaki władzy i pochodzenia⁴². Dlatego nie dziwi, że już dekadę po chrzcie Litwy, w czasach wielkiego księcia Witolda, Litwa stała się jednym z ośrodków nowych wypraw krucjatowych, kiedy podczas organizacji akcji wojennych przeciwko Tatarom, do Moskwy, Nowogrodu czy Pskowa, stosowano motywy ideologii chrześcijańskiego rycerstwa oraz praktyki wypraw rycerskich (bulle papieskie, werbowanie obcych rycerzy, udział heroldów itd.). W już cytowanym dokumencie koronacyjnym z 1430 r., który został przygotowany dla Witolda w kancelarii króla rzymskiego Zygmunta Luksemburskiego, państwo Witolda zostało określone jako „odźwierny i tarcza przeciw poganom” („ianitor et clipeus”)⁴³. Te wszystkie idee krucjat, wojny sprawiedliwej, „tarczy chrześcijańskiej” (późnej też „antemurale christianitatis”) świadczą o włączeniu się Wielkiego Księstwa do dyskursu katolickiej Europy⁴⁴. W drugiej połowie XV w. do ruchu krucjat przeciwko Osmanom, który ogarnął całą Europę, zostali wciągnięci także możnowładcy Wielkiego Księstwa. Panowie litewscy otrzymywali adresowane do nich bulle papieskie, w swojej korespondencji używali retoryki krucjatowej, a na dwór wielkiego księcia w Wilnie i Trokach dotarli nawet posłowie z dalekiej Gruzji z propozycjami przyłączenia się do wspólnej walki z innowiercami⁴⁵. To, że wyprawy te zazwyczaj pozostawały tylko w planach politycznych oraz w wyobraźni protagonistów, jest sprawą drugorzędą. Odgłosy tych pomysłów i projektów w świadomości elity politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego potwierdzają recepcję europejskich kategorii myślenia i form życia.

Podobnie do tych form kultury dworsko-rycerskiej kształtowało się też inne zjawisko związane z międzynarodową mobilnością, mianowicie osadnictwo wewnętrzne na Litwie. Pierwsze inicjatywy takiego osadnictwa, niewątpliwie jako naśladownictwo wzorców z sąsiednich krajów chrześcijańskich, pojawiły się jeszcze w pierwszej połowie XIV w. w listach wielkiego księcia Giedymina⁴⁶. To, że pozostały one bez większego odgłosu, było częściowo uzależnione od agrarnego i demograficznego kryzysu w Europie. Pomimo to w większych miastach Litwy (w Wilnie, Kownie, Połocku) już w XIV w. zamieszkiwały dość znaczące niemiec-

---

⁴² R. Petrauskas, *Litauen und der Deutsche Orden. Vom Feind zum Verbündeten*, [in:] *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*, hrsg. v. W. Paravicini, R. Petrauskas, G. Vercamer, Wiesbaden 2012, s. 237–251.

⁴³ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. 2, s. 250.

⁴⁴ S. C. Rowell, *Lietuva – krikščionybės pylimas? Vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas*, [in:] *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sud. D. Staliūnas, Vilnius 2002, s. 17–32.

⁴⁵ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius 2003, s. 149; S. C. Rowell, *Du Europos pakraščiai*, s. 153.

⁴⁶ *Chartularium Lithuaniae*, s. 58, 60.

kie wspólnoty kupieckie⁴⁷, a nowym bodźcem dla idei osadnictwa stała się od XV w. kolonizacja tzw. Puszczy, graniczącej z Prusami i Mazowszem.

Od połowy XV w. wśród możnowładztwa litewskiego zaczyna się szerzyć moda podróżowania po dworach europejskich (Aleksander Sołtan, Olbracht Moniwid, Michał Gliński)⁴⁸, a od początku wieku XVI obserwujemy także przypadki uzyskiwania wykształcenia uniwersyteckiego przez przedstawicieli tej warstwy społecznej⁴⁹. W tym okresie pojawia się również korespondencja prywatna możnowładców⁵⁰. Moźni litewscy zaczynają inicjować, zamawiać, a niekiedy i sami pisać/dyktować teksty o naturze ideowej (latopisy litewskie z rzymską teorią pochodzenia Litwinów, pisma Olbrachta Gasztołda, panegiryki). Zachowane listy i pisma sporządzane były w czterech językach (łaciński, ruski, polski, niemiecki) i to dobrze pokazuje spektrum orientacji kulturalnych. Chociaż z biegiem czasu w korespondencji utrwalił się potoczny język polski, jednocześnie widoczny jest nowy status języka łacińskiego (twórczość Michalona Litwina, Augustyna Rotundusa, redakcja II Statutu Litewskiego i recepcja prawa rzymskiego)⁵¹. Wzrost liczby dokumentów ruskich w kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego na przełomie XV i XVI w. szedł równoległe z odwrotną na pierwszy rzut oka tendencją – wzrostem prestiżu dokumentu łacińskiego, który przejawiał się choćby w pragnieniu możnowładców przetłumaczenia swoich najważniejszych przywilejów majątkowych z języka ruskiego na łacinę. Statut Litewski pisany po rusku i przywileje ziemskie wielkich książąt litewskich sporządzone po łacinie, ruskie latopisy litewskie i ich łacińska koncepcja historii, polskie listy możnowładców i łacińska publicystyka polityczna w ich otoczeniu – są to różne strony tego samego zjawiska i wielojęzyczne ślady intelektualnej działalności tych samych osób.

W dalszej części, już nie kontynuując przeglądu rozwoju poszczególnych zjawisk późnośredniowiecznej cywilizacji w Wielkim Księstwie Litewskim i wracając do poprzednich spostrzeżeń metodologicznych, spróbuję skonkretyzować je dodatkowymi przykładami. Oto w końcu XV w. z Krakowa do Wilna przyjechał

---

⁴⁷ Z. Kiaupa, *Die litauischen Städte im Spätmittelalter – zwischen eigener Herkunft und dem Einfluß ausländischer Nachbarn*, [in:] *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag, hrsg. v. O. Pelc, G. Pickhan, Lüneburg 1996, s. 167–177.

⁴⁸ A. u. W. Paravicini, „Alexander Soltan ex Lithuania ritum grecorum sectans”. Eine ruthenisch-polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469, [in:] *Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zur Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag*, hrsg. v. E. Hübner, E. Klug, J. Kusber, Stuttgart 1998, s. 367–401; S. C. Rowell, *Nolite confidere in principibus: Mikhail Glinzky, Sigismund the Old and the Council of Lords*, [in:] *Faworyci i opozycjoniści. Król i elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2006, s. 77–100.

⁴⁹ H.-J. Bömelburg, *Adlige Mobilität und Grand Tour im polnischen und litauischen Adel (1500–1700)*, [in:] *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur*, s. 311–328.

⁵⁰ R. Ragauskienė, A. Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius 2001.

⁵¹ J. Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999.

młody magister Erazm Ciołek, który już w pierwszych latach swego pobytu zainicjował szereg reform ustrojowych, które miały głębszy oddźwięk kulturowy: uwytłomaczyły się nowe tendencje w pracy kancelarii, podjęto decyzje dotyczące uporządkowania spraw skarbowych i finansowych (pod jego kierownictwem zostały zapoczątkowane księgi rachunkowe dworu wielkksiążęcego)⁵². Nieco później Ciołek przygotował dla poselstwa do Rzymu przemówienie-traktat, który stał się wzorem zarówno dla dyplomacji litewskiej, jak i dopiero kształtującej się publicystyki politycznej, a samo poselstwo zakończyło się jego wielkim sukcesem osobistym. Tak więc moglibyśmy w mistrzu Erazmie widzieć typowego przedstawiciela „wyższej” kultury, pomagającego „młodemu” krajowi w dorośnięciu do pewnych standardów cywilizacyjnych. Jednak czy rozumiemy inicjatywy i działania tego człowieka bez analizy miejscowego środowiska społeczno-kulturalnego, w którym on – przybyły na zaproszenie wielkiego księcia – nagle się znalazł? W czasach Aleksandra Jagiellończyka na nowo zaczął funkcjonować międzynarodowy pod względem swego składu dwór wielkiego księcia, który wywołał wielkie przemiany ustrojowe, społeczne i kulturalne⁵³. Przykłady rządów Witolda, Aleksandra i nawet krótkiego rezydowania Zygmunta Augusta w Wilnie wyraźnie pokazują, jakie impulsy mógł dać i jak długotrwałe skutki mógł wywierać stały pobyt dworu monarszego w kraju. Taką sytuację obserwujemy również na przełomie XV i XVI w., kiedy kraj i jego miasto stołeczne, pomimo wojny z Moskwą, przeżywały dynamiczny rozwój. Właśnie w takim środowisku Erazm Ciołek znalazł obszar dla swoich zdolności i wiedzy.

W jego rzymskim przemówieniu skierowanym do papieża czytamy o próbie stworzenia bractwa (zakonu) rycerskiego przy dworze Aleksandra, które miałyby dopomóc Litwinom w wojnach przeciw innowiercom⁵⁴. Idea ta w historiografii nie jest poważnie traktowana, gdyż na Litwie (jak i w Polsce), w odróżnieniu od innych dworów europejskich, nigdy nie doszło do powstania takiej instytucji dworsko-rycerskiej. Lekceważenie kultury rycerskiej w Wielkim Księstwie, jako „opóźnionej” i fragmentarycznej, nie pozwalało historykom poznać znaczenia poszczególnych przejawów rycerskości w społeczeństwie szlacheckim Litwy. Jednak uważna analiza form rozwoju kultury rycerskiej pokazuje, że kultura ta miała na Litwie swoją wewnętrzną logikę i w niektórych okresach przeżywała prawdziwy rozkwit, jak za

---

⁵² R. Petrauskas, *The court of Alexander Jagiellon and his account books*, [in:] *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, par. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius 2007, s. XXVII–XLVIII.

⁵³ K. Pietkiewicz, *Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, [in:] *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, par. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 75–131; R. Petrauskas, *Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema*, [in:] *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sud. D. Steponavičienė, Vilnius 2007, s. 47–55.

⁵⁴ *Akta Aleksandra*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, s. 281–282. Por. list Aleksandra Jagiellończyka z roku 1500, w którym jest deklarowany zamiar utworzenia bractwa rycerskiego („eine ritterliche bruderschaft”), zob. J. Caro, *Geschichte Polens*, Bd. 5/2, Gotha 1888, Analekten, s. 1022–1024.

panowania Witolda czy zwłaszcza Aleksandra Jagiellończyka⁵⁵. W takim kontekście jedyne w swoim rodzaju w Polsce i na Litwie projekty utworzenia zakonu dworsko-rycerskiego wydają się już nie tak ekscentryczne i przypadkowe. A dla naszych rozważań o tendencjach historii społeczeństwa i kultury ważna jest konsekwencja w konieczności zbadania wewnętrznej gotowości społeczeństwa do recepcji nowych form kultury.

Istotne jest też pytanie, jakie znaczenie miały przejawy kultury rycerskiej na Litwie. Czy fragmentaryczność tej recepcji nie oznacza tylko powierzchownego naśladowania obcych wzorców bez jakiegokolwiek głębszego treści? Wydaje się jednak, że możemy stwierdzić, że kultura dworsko-rycerska była jedną z ważniejszych dróg, która przybliżała możnowładztwo litewskie do sposobu życia arystokracji europejskiej. W społecznym sensie rycerstwo i ceremoniał pasowania na rycerza, obecność którego możemy stwierdzić w otoczeniu Witolda, były tymi znakami, które różniły możnowładców od reszty bojarstwa. Chociaż teoretycznie pasowane miały prawo być wszystkie osoby pochodzenia szlacheckiego, w rzeczywistości takie możliwości (stanowisko na dworze, koszty pełnego rycerskiego uzbrojenia) miał jedynie bardzo wąski krąg wyższego bojarstwa. Patrząc na to z perspektywy Witolda, wydaje się, że skupiając na swym dworze społeczeństwo rycerskie, wielki książę nie tyle przeprowadzał reformę wojskową (w tym kierunku bardziej działała jego polityka nadań ziemskich), co tworzył społeczno-kulturalną wspólnotę pomiędzy władcą i jego szlachetnymi poddanymi, która nie przeczyła nadrzędnej pozycji monarchii. Była to część podstawowej reformy Witolda – integracji różnych struktur władzy i przedstawicieli elitarnych grup społecznych w bliskim otoczeniu władcy.

Europejska organizacja dworu władcy, która wykształciła się jeszcze za czasów Karolingów⁵⁶ i która była wprowadzona na Litwie przez Witolda (system urzędów dworskich, ceremoniał itd.), stworzyła warunki dla dwojakiej integracji⁵⁷. Przejęcie istniejących już struktur społecznych, władzy i reprezentacyjnych uczyniło z dworu Witolda instytucję suwerennego władcy i pozwoliło na jej włączenie się w komunikacyjną przestrzeń monarchii europejskich. Poza tym związki miejscowego możnowładztwa z dworem przyniosły wzrost prestiżu służby na dworze władcy i znacząco przyczyniły się do integracji elit politycznych kraju. Dwór wielkiego księcia skupiał różne grupy możnych litewskich, nierzadko skonfliktowanych, kształtował pojęcia wspólnego interesu i wspólnego dobra (*res publica*) oraz krzewił określone wartości i mody.

Uwzględnienie rytmu miejscowego życia społecznego i kulturalnego oraz zważenie aktualnych potrzeb przyspieszających rozwój prowadzi do jeszcze jednego

---

⁵⁵ R. Petrauskas, *Knighthood in the Grand Duchy of Lithuania from the Late Fourteenth to the Early Sixteenth Centuries*, Lithuanian Historical Studies, vol. 11: 2006, Vilnius 2007, s. 39–66.

⁵⁶ W. Rösener, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, Bd. 45: 1989, s. 485–550.

⁵⁷ R. Petrauskas, *Kształtowanie się instytucji dworu wielkksiążęcego w Wielkim Księstwie Litewskim (koniec XIV–połowa XV wieku)*, Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 16/2: *Studia litewskie*, Kraków 2011, s. 155–185.

aspektu porównawczego. Pisał o tym kiedyś Juliusz Bardach, według którego niezbędne jest przełamanie stereotypowego sposobu myślenia, dopuszczającego wyłącznie jednokierunkowy ruch kulturalny – z Zachodu na Wschód⁵⁸. Przykład takiego odwrotnego oddziaływania Bardach dostrzegał w dziedzinie kodyfikacji prawa, gdzie Wielkie Księstwo wyprzedziło Królestwo i inne kraje sąsiednie. Możemy dodać także inne jednoczesne zjawiska, jak np. niespodziewanie równoczesna geneza ksiąg Metryki Koronnej i Litewskiej w połowie XV w.⁵⁹, oczywiście pamiętając o niepomniernie liczniejszym i bardziej złożonym obrocie dokumentów w Polsce. Tak więc kolejna teza odnośnie do postulowanego tutaj zróżnicowanego i dynamicznego pojmowania rozwoju społeczeństwa i kultury dotyczy możliwości istnienia procesów równoległych i nawet odmiennych oraz ich wzajemnego oddziaływania.

Podejście porównawcze wymaga obszernej wiedzy, ale zarazem pozwala korygować niektóre zakorzenione teorie. Np. w Wielkim Księstwie Litewskim nie wytworzyło się pojęcie rodu heraldycznego, obejmującego różnorodne grupy szlachty. Struktura rodu wśród możnowładztwa litewskiego była oparta na więzach przyrodniego oraz kognatycznego pokrewieństwa, które w sposób „klanowy” łączyło osoby mające mniej więcej podobne położenie społeczne⁶⁰. W takim wypadku adopcja herbowa była wyraźnie niewystarczającym krokiem do stworzenia solidarnej wspólnoty, co też potwierdziły dalsze dzieje państw unii jagiellońskiej. Dopiero w końcu XV – na początku XVI w. zaczęła zachodzić bardziej intensywna komunikacja możnowładztwa litewskiego i polskiego, co jednak odbywało się na zupełnie innej podstawie, niż zostało przewidziane w Horodle⁶¹.

Przechodząc do kwestii uniwersalnych cech kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego i przypominając jeden z projektów badawczych, widzimy, że jedną z najbardziej efektywnych metod tego projektu syntezy kultury Wielkiego Księstwa⁶², była próba omówienia głównych przejawów tej kultury w ramach pojedynczych artykułów tematycznych, bez rozkładania ich na ogólnie przyjęte epoki kulturalne i bez rozgraniczania regionów katolickich od prawosławnych⁶³. W taki spo-

---

⁵⁸ J. Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, s. 13. Por. idem, *Statuty litewskie w ich kręgu prawnokulturowym*, [in:] idem, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 9–71.

⁵⁹ E. Banionis, *Lietuvos Metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija*, Lietuvos istorijos metraštis, 1988, Vilnius 1989, s. 135–148.

⁶⁰ R. Petrauskas, *Możnowładztwo litewskie XIV–XV wieku: główne linie rozwoju*, [in:] *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski, J. Wroniszewski, Toruń 2003, s. 317–332.

⁶¹ O tym szerzej: R. Petrauskas, *Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku*, [in:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 479–496.

⁶² *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius 2001 (przekład polski: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, przeł. P. Bukowiec, B. Kałęba, B. Piasecka, Kraków 2006; wyd. 2 – Kraków 2011).

⁶³ Por. też *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko, Vilnius 2008.

sób możemy zrozumieć tę kulturę jako pewną ciągłość i równocześnie stwierdzić istniejące różnice oraz zachodzące zmiany. Np. litewski szlachcic z wieku XVIII swoim trybem życia, gustem czy wykształceniem różnił się zasadniczo od swego piętnastowiecznego przodka. Mimo to istniało mnóstwo więzi kulturalnych i społecznych oraz norm mentalnych, które łączyły te osoby oddalone na przestrzeni wieków i nawet nie zawsze związane wspólną pamięcią. Poza tym takie podejście uwydatni właściwe cechy kultury Wielkiego Księstwa – jej peryferyjność oraz wielowarstwowość. Obok zachodniej łacińskiej cywilizacji w Wielkim Księstwie Litewskim od samego początku jego istnienia działały też czynniki bizantyjski (w tym przyczynku ten kierunek powiązań kulturowych może być poruszony tylko marginesowo), a także osadnictwo wspólnot niechrześcijańskich. Dlatego w badaniach nad społeczeństwem i kulturą Wielkiego Księstwa aspekt porównawczy jest jeszcze bardziej złożony. Przejęcie europejskich zjawisk kulturalnych odbywało się w swoistym wielonarodowym krajobrazie dawnej Litwy, co tworzyło różne symbiozy, jak kategorie prawa rzymskiego i zachodnio-łacińska koncepcja historyczna, pisane w języku ruskim w tzw. latopisach litewskich i przekazane różnym grupom etniczno-wyznaniowym czy gotyckie i barokowe formy w kościołach prawosławnych i unickich⁶⁴. Tatarzy, mieszkający na Litwie, pisali swoje teksty religijne (tzw. kitaby) dalej alfabetem arabskim, robili to jednak już w języku ruskim, a później i polskim⁶⁵. W mieście rezydencjonalnym wielkiego księcia Witolda zamieszkali karaimi, którzy dla swojej części miasta zdobyli prawo samorządu, przysługujące zazwyczaj tylko mieszczanom wyznania chrześcijańskiego⁶⁶.

Siedemnastowieczna ruska interpretacja historii, w której teoria o rzymskim pochodzeniu była połączona z miejscową tradycją Rusi Kijowskiej⁶⁷, odzwierciedla ważny aspekt rozwoju kultury Wielkiego Księstwa – mianowicie aspekt integracji kulturalnej, czyli, odwołując się do innych kategorii, asymilacji, symbiozy, wzajemnego przenikania, wielowarstwowości. Już od lat głośno mówi się o konieczności ujmowania Wielkiego Księstwa Litewskiego jak całokształtu, jednak nie stało się to jeszcze normą badawczą. Tak np., pomimo znacznego postępu wiedzy o funkcjonowaniu kancelarii Wielkiego Księstwa⁶⁸, dalej bardzo mało wiemy

---

⁶⁴ A. Jankevičienė, *Lietuvos periferijos gotikinių bažnyčių architektūros bruožai*, [in:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius 2002, s. 150–166.

⁶⁵ *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, sud. T. Bairašauskaitė, H. Kobeckaitė, G. Miškinienė, Vilnius 2008.

⁶⁶ Z. Kiaupa, *Dwuczęłonowe miasto Troki w XV–XVI wieku*, [in:] *Z dziejów kultury prawnej. Prace ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa 2004, s. 345–352.

⁶⁷ M. Niendorf, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden 2006, s. 64–65.

⁶⁸ M. Kosman, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 14: 1969, s. 91–119; S. Szybkowski, *Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold*, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, vol. 3: 1998, s. 75–94; A. I. Груша, *Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск 2006; R. Čarpaitė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius 2007.

o wzajemnych kontaktach ruskich i łacińskich pisarzy (budowa dokumentu, sprawy paleograficzne i terminologiczne itd.), a tym samym jeszcze nie została wykorzystana możliwość rozpoznania wewnętrznych więzi kulturalnych na przykładzie pracy kancelaryjnej.

W dalszym ciągu dominuje nurt historiograficzny, traktujący prawosławne i katolickie fenomeny kultury jako odrębne i nieprzenikające się płaszczyzny, pomimo poważnego dorobku Oskara Haleckiego, który już przed laty zdołał ująć problematykę unii kościelnej z różnych perspektyw kulturowo-konfesyjnych⁶⁹. Zatem do dziś nie mamy wyczerpujących badań na temat wzajemnego przenikania się katolicko-prawosławnej tradycji interpretowania Biblii i przekładów Pisma Świętego, chociaż wiadomo, że niektóre księgi Biblii Supraskiej i Ostrogskiej na początku XVI w. były przekładane z Wulgaty. Właśnie ten przykład z Supraśla dobrze ilustruje ograniczoność tradycyjnego, „zamkniętego” spojrzenia na zjawiska kultury prawosławnej. Nie sposób zrozumieć roli tego klasztoru w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego bez ówczesnej fundacyjnej polityki Chodkiewiczów, którzy – formując kulturalno-polityczne centrum swego rodu⁷⁰ – naśladowali inne, przeważnie katolickie, piętnasto- i szesnastowieczne rody magnackie oraz ich fundacje (Gieranojny Gasztołdów, Dubinki Radziwiłłów, Kroże Kieżgajłów i inne).

Takie przykłady można mnożyć. W Kijowie drugiej połowy XV w. mieszkał żydowski księgarz, być może przybyły przez Bizancjum z Prowansji, który tłumaczył księgi Starego Testamentu ze starohebrajskiego na „rusku mowu”, a przepisane przez niego hebrajskie traktaty astrologiczne nieco później stały się też częścią miejscowego piśmiennictwa ruskiego. Mamy tradycję, która łączyła żydowsko-chrześcijański świat kultury Prowansji z prawosławno-katolickim Supraślem⁷¹. Nie powinna zatem dziwić biografia magnata litewskiego z początku XVI w., który w swojej bibliotece posiadał katolickie i prawosławne książki liturgiczne, łacińskie kompendium historii świata oraz różne księgi rycerskie, polski życiorys Aleksandra Macedońskiego i ruski latopis kijowski, wywodził pochodzenie swoje i innych możnowładców litewskich z Rzymu, a był żonaty z księżniczką z Rusi, komunikował się z krewnymi i przyjaciółmi po litewsku, rusku, polsku i niemiecku, żarliwie walczył przeciw polskiemu wpływowi politycznym, lecz własnoręcznie pisał listy po polsku i modlił się z przepięknego modlitewnika polskiego, a w końcu był zaprzyjaźniony z kupcem żydowskiego pochodzenia i przyczynił się do jego nobilitacji⁷².

⁶⁹ O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. 1–2, Lublin 1997.

⁷⁰ G. Kirkienė, *Supraslio vienuolyno konfesinės priklausomybės ir pobūdzio klausimas*, Lietuvos istorijos studijos, t. 18: 2006, s. 39–50.

⁷¹ С. Темчин, *Схария и Скорина: об источниках Виленского ветхозаветного свода*, Senoji Lietuvos literatūra, t. 21: 2006, s. 289–314.

⁷² Chodzi tu o Olbrachta Gasztołda, zob. M. Kuźmińska, *Olbracht Marcinowicz Gasztołd*, Ate-neum Wileńskie, t. 4: 1927, s. 349–391; t. 5: 1928, s. 120–174; K. Gudmantas, *Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai*, Knygotyra, t. 41: 2003, s. 9–24; R. Petrauskas, *Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmoje pusėje*, [in:] *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2005, s. 35–46.

Rozpoznanie integracyjnych cech społeczeństwa i kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego czyni nieaktualnym anachroniczny podział tej kultury na litewską, ruską czy polską. Erazm Ciołek i Maciej Strykowski przybyli do Litwy z Polski, jednak na Litwie byli oni przede wszystkim nie Polakami, a duchownymi i dworzanami, którzy, jeden na dłużej, drugi na krócej, zwiążali swoje życie z nowym krajem i jego ludźmi.

Peryferyjność jako kolejna uniwersalna cecha kultury Wielkiego Księstwa nie jest tu pojmowana w sensie negatywnym. Być może wiele zjawisk kulturalnych na Litwie było opóźnionych, przekształconych, pozbawionych niektórych charakterystycznych rysów, jednak ich adaptacja w nowych warunkach prowadziła do powstania oryginalnych form kultury, zasługujących na nie mniejszą uwagę. W ogóle w policentrycznej strukturze średniowiecza stosunek między centrum a peryferium zawsze był dynamiczny. Dzieje Wielkiego Księstwa uczą, że peryferium polityczne jeszcze nie oznaczało prowincji kulturalnej, wiele cennych zabytków powstało bowiem daleko od miasta stołecznego, w ustronnych dworach magnackich i w klasztorach, wśród lasów i bagien.

Średniowiecze to krótka epoka w historii Litwy. Załączki cywilizacji europejskiej zaczęły się tu rozpowszechniać w czasie, gdy kultura średniowieczna przeżywała już swoją jesień. A jednak w Wielkim Księstwie Litewskim od XIV do początku XVI w. możemy obserwować przejęcie i rozwój ważnych zjawisk tej cywilizacji, takich jak: powstanie władzy monarszej i dynastii panującej (*stirps regia*), idea stanów chrześcijańskiego społeczeństwa i ideologia rycerska, wczesny parlamentaryzm szlachecki i samorząd w miastach, na wsi i w poszczególnych grupach etniczno-wyznaniowych, wielka własność ziemska i nowe osadnictwo, piśmiennictwo pragmatyczne i polityczne, kodyfikacja prawa i koncepcja historii, polityka fundacyjna, kultura komemoracyjna (*memoria*), patronat kościelny i kultury świętych – jest to zbiór charakterystycznych cech średniowiecznej cywilizacji, który w ciągu dwóch stuleci pojawił się na Litwie i wyznaczył proces społeczno-kulturowej adaptacji społeczeństwa litewskiego i głębokich przemian w poszczególnych jego warstwach. Te nowe zjawiska i otwierające się horyzonty widoczne są wprawdzie tylko z perspektywy czasu, ludzie tej epoki dalej chcieli żyć „według starych rodzimych zwyczajów i obyczajów”⁷³, jak to uogólnił jeden z najbardziej czołowych przedstawicieli tego czasu – kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego i wojewoda wileński Olbracht Gasztołd.

---

⁷³ [Raciones Gastoldi, cur iudices in Lithuania non sint constituendi, ut in Polonia], [in:] *Acta Tomiiana*, vol. 11, Posnaniae 1901, s. 163–165.

DAS SPÄTMITTELALTERLICHE EUROPA UND DIE ENTWICKLUNG DER GESELLSCHAFT UND KULTUR IM GROSSFÜRSTENTUM LITAUEN

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Litauen – Geschichte, Gesellschaft des spätmittelalterlichen Litauen, Kultur des spätmittelalterlichen Litauen, litauisches Mittelalter, Methodologie historischer Forschungen, universelles Europa

Der Autor behandelt die Geschichte des Großfürstentums Litauen als Teil der Geschichte des spätmittelalterlichen Europas, denn das litauische Reich erlebte eine Periode der Transformation im Rahmen der universalen Kultur des mittelalterlichen Europas. Im späten Mittelalter vollzogen sich Prozesse, welche diese Zivilisation grundlegend veränderten: die Stärkung der öffentlichen und territorialen Herrschaft, die endgültige Konsolidierung der Stände, die Entwicklung der städtischen und dörflichen Selbstverwaltung, geistige Wandlungen, die wachsende Bedeutung der Schriftlichkeit auf allen Ebenen staatlichen Lebens.

Das Großfürstentum Litauen verband sich mit dieser Welt zu einer Zeit, als es schon fast vollständig ausgeformt war; schnell jedoch wurde es zu einem integralen, wenn auch peripheren Teil davon. Der Autor fragt, ab welcher Zeit im Großfürstentum jene für das Spätmittelalter charakteristischen Phänomene auftraten: Die Herausbildung einer Ideologie monarchischer Herrschaft, „Bewirtschaftung“ des Landesterritoriums, Konzeption einer christlichen Ritterschaft, ständische Organisation, Selbstverwaltungsstrukturen in Städten und Dörfern, kulturelle Spannungen zwischen dem neuen Schrifttum in Landessprachen und der Renaissance der lateinischen Sprache.

Zudem formuliert der Autor Voraussetzungen für vergleichende Untersuchungen. Für die Erforschung der Gesellschafts- und Kulturgeschichte empfiehlt er, nicht allein Kategorien wie „Faktoren“, „Einflüsse“, „Rückständigkeit“ anzulegen, sondern auch solche wie „Ideenaustausch“, „Transfer soziokultureller Normen“ oder „Adaption von Mustern“. Er unterstreicht, dass der kulturelle Austausch immer vielseitig und multidimensional war. Für wichtig erachtet er auch die Untersuchung der inneren Bereitschaft der Gesellschaft zur Rezeption neuer Kulturformen. Dabei akzentuiert er die Möglichkeit paralleler, ja sogar voneinander abweichender Prozesse sowie ihrer gegenseitigen Beeinflussung. Schließlich stellt er fest, dass Untersuchungen zu einzelnen kulturellen Merkmalen des Großfürstentums Litauen nur dann vollwertig sein können, wenn man die katholischen und orthodoxen Gebiete zusammen betrachtet und die traditionelle Sichtweise auf katholische und orthodoxe Kulturphänomene als eigenständige und einander nicht durchdringende Ebenen überwindet.

LATE MEDIEVAL EUROPE AND THE DEVELOPMENT OF THE SOCIETY
AND CULTURE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

Key words: Lithuania – history, the society of late medieval Lithuania, the culture of late medieval Lithuania, the Middle Ages in Lithuania, the methodology of historical research, Universal Europe

The author treats the history of the Grand Duchy of Lithuania as part of the history of late medieval Europe, for the Lithuanian state underwent the process of transformation within the universal culture of Christian Europe. In the Late Middle Ages there took place changes which significantly transformed civilisation: strengthening public and territorial authority, the final consolidation of the social classes, the development of the structures of local authorities in cities and villages, spiritual changes, the increasing importance of literacy in all spheres of life.

The Grand Duchy of Lithuania joined this civilisation at the end of its formation, but it quickly became its integral member, although peripheral. The author analyses the question when in the Grand Duchy of Lithuania there appeared phenomena typical of the late medieval period: the formation of the ideology of the monarch's power, "the land development" of the country, the concept of Christian knighthood, the organisation of social classes, the structure of the local authority in cities and villages, cultural tensions between writing in mother tongues and the revival of Latin.

The author also formulates premises for comparative analysis. He advises using not only the categories of "factors", "influences", "delays", but also such concepts as "the exchange of ideas" or "the transfer of social-cultural norms", "the adaptation of patterns". He emphasises that the cultural circulation was always multifaceted and multidimensional. He considers it important to examine the readiness of the society to absorb new forms of culture. He also stresses that there might have existed parallel, even diverse, processes which affected one another. Eventually, he concludes that research on various features of the culture of the Grand Duchy of Lithuania will be valid only if we accept the fact that Catholic and Orthodox cultural phenomena interpenetrated and thus should not be treated separately from each other.